

ETHNOGRAPHY

Побут мегаполісів України на межі ХХ – поч. ХХІ століть

Н. А. Чабан

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України
Corresponding author. E-mail: chaban.nelia@gmail.com

Paper received 20.01.17; Accepted for publication 28.01.17.

Анотація. У статті розглянуто стан та функціонування родинної обрядовості в побуті львів'ян та одеситів кін. ХХ – поч. ХХІ століття. Проаналізовано міграційні процеси, що відбулись в кінці ХХ ст. та вплинули на урбаністичну культуру міст. Простежено зміни в родинній обрядовості останніх років, виявлено особливості вибору молодими людьми форми шлюбу та ставлення жителів міст до цивільного шлюбу. Стаття ґрунтується на матеріалах польових досліджень м.Одеси та м.Львова, які доводять, що обрядовість великих міст трансформується, а її елементи спрощуються.

Ключові слова: побут, родинна обрядовість, місто, Одеса, Львів.

Побут є основою життя народу, він нероздільно пов'язаний з системою народних обрядів та ритуалів, вірувань та релігійних уявлень. Дослідження побутової сфери мегаполісів постає вкрай необхідним завданням етнології і заслуговує на особливу увагу, що зумовлює актуальність нашої теми. Наразі тема не набула достатнього ступеню розробки у вітчизняній науці, що і спонукало нас звернутись до етнологічних розвідок у мегаполісах України та, ґрунтуючись на польовому матеріалі, здійснити етносоціологічний аналіз міської культури на прикладі щоденного життя сучасного городянина, простежити зміни, що відбулись в кінці ХХ – початку ХХІ століття.

Сьогодні залишається відкритим питання етнографії міста, життя якого трансформується і є тривалим процесом. Наше дослідження є спробою долучитися до вивчення цього процесу та з'ясувати, які сімейні цінності мають місце в житті родини, розкрити функцію звичаєвого права українців в сучасній сім'ї, з'ясувати чинники, що впливають на формування культурно-духовних надбань, висвітлити локальні особливості обрядовості сучасної міської української сім'ї.

Об'єктом дослідження стала міська сім'я м. Одеси та м. Львова з її звичаями та побутом. Робота базується на польовому дослідженні, що було нами проведено в м. Одесі восени 2013р., у Львові влітку 2014 р. Для об'єктивності та культурної опосередкованості нашого дослідження респондентами виступала міська інтелігенція, переважно – це лікарі та вчителі, наукові співробітники, працівники установ.

Першою спробою окреслення проблем етнографічного вивчення міста стала Програма Федора Туманського (1779) [1]. В 1920–1930-рр. представники етнологічної школи в складі Етнографічної комісії ВУАН і Кабінету (Музею) антропології й етнології імені Хв. Вовка наголосили на необхідності вивчення побуту городян. Знаковим для цього періоду є запитальник «До вивчення міської людності», розроблений у 1925 році Ніною Загладою [1]. На важливості містознавства як засобу виявлення типового через особливе у 20-х рр. ХХ ст. наголошував також М.Анциферов. «Розкриття органічної сутності міста, виявлення його функцій як

соціального організму» розглядалося ним як «капітальне завдання». Саме місто організує простір, доводив він, і саме воно було, є і буде центром тяжіння різних сил, місцем зустрічі і діалогу різних культур [2; 91].

І лише на початку 1960-х рр. було зроблено спробу комплексного розгляду проблеми [3; 169]. Починаючи з 1960-х років, місто та міське населення в цілому ввійшли до сфери етнографічних досліджень. Праці, які торкалися «міської тематики», використовували «міські» матеріали, були різноманітними за своєю тематикою та методами досліджень. Це свідчило про пошук найбільш ефективних підходів до вивчення такого своєрідного об'єкта досліджень, як міське населення [4; 120].

В 1970-х рр. вивчення проблеми у вітчизняній історіографії фактично припинилося. Історики досліджували матеріальний побут робітників, обмежувалися констатацією факту відповідної кризи та декларуванням державних постанов щодо розгортання житлобудівництва [3; 170]. Першим етнографічним дослідженням культури і побуту робітників Радянської України в якому висвітлювались питання сімейного побуту, кількісний і віковий склад сучасної робітничої сім'ї, взаємовідносинами між її членами, становище жінки, виховання дітей, житлові умови, бюджет, стала праця В.Т. Зінича [5; 99].

З часом українська етнологічна наука накопичила низку наукових праць вчених. Над темою побуту працювали В.Балушок, О.Гаврилук, А.Поріцький, В.Горленко, Ю.Гошко, І. Крип'якевич, А.Курочкін, Г.Науменко, О.Кравець, В.Зінич, В.Борисенко, А.Пономарьов.

В ХХ столітті модифікації міста вивчали дослідники різних галузей наукових знань. Життя городян стає об'єктом уваги в культурології, соціології, філософії, лінгвістиці, психології. Етнографічне дослідження міської культури безперечно набуває характеру полідисциплінарного та вимагає інтегрального підходу, тобто залучення методів різних наукових дисциплін: етнічної географії, етнічної картографії, історичної географії, етнічної демографії, етносоціології та ін [4; 121]. Місто постійно продукує нові культурні штампи, котрі змінюються та замінюють один одного. Ці

зразки культури, не завжди позитивні, вони копіюються, без відповідної рефлексії і навколишнім світом [6; 296].

Велику частину населення України сконцентровано саме в містах, сьогодні місто формує нову культуру в суспільстві, де традиційна обрядовість лише частково присутня в циклі повсякденного життя та важливих подій горянина. За даними державної служби статистики України, на 1 січня 2016 року міське населення (без урахування Автономної Республіки Крим), складає 69% наявного населення держави [7; 6].

Переїзд мешканців сіл і містечок західноукраїнських областей до Львова в другій половині 50–80-х років ХХ ст. був головним джерелом поповнення населення міста. Щороку до Львова приїжджало 30–37 тис. осіб, виїжджало 23–30 тис., у місті залишалося від 3–4 до 10 тис. нових жителів. Склад мешканців Львова помітно поповнився мігрантами протягом 60-х, на початку 70-х і 80-х років. Кількість населення міста в 1959–1989 рр. збільшилась з 410,7 до 786,9 тис. осіб, тобто на 376,2 тис., а приріст внаслідок міграцій становив близько 230 тис. осіб (понад 60 % усього приросту) [8; 287].

Говорячи про побут Одеси, не можна оминати питання про багатонаціональність міста, нашарування і взаємовпливи культур та світоглядів, як результат – прояв самобутності духу міста. Серед опитаних респондентів переважно більшість складають українці за походженням, також є болгари, росіяни. Інформаційна база проведеного дослідження свідчить, що попри полікультурний характер міського життя, в сім'ї зберігаються певні національні традиції, хоча урбанізаційний процес також впливає на формування культури і побуту сім'ї в місті. В респондентів, які проживають в місті з народження, сімейні традиції більш уніфіковані (чверть опитаних), респонденти ж, які приїхали до міста з різних районів Одеської області та інших областей України, зберігають певний досвід традиційної культури тієї місцевості, звідки походять. Така ж сама тенденція у простежується Львові. Це частина їх внутрішньої сутності, життєвого досвіду. У пам'яті зберігаються звичаї, обряди, учасниками і свідками яких вони були. Багато з опитаних не поривають родинні зв'язки з рідним краєм. Відповідаючи на поставлені запитання, вказують на те, як «тут, в місті», і як «у нас», при цьому уточнюючи, що пам'ятають, чого не дотримуються, що є незмінним.

Городяни, як і зараз, так і в минулому столітті, відрізнялись від мешканців сільської місцевості. Місто зумовлює нові соціально-побутові проблеми, людина у ньому перестає бути об'єктом спостереження і контролю громади, що у свою чергу веде до зміни етичних уявлень, скорочення чи нівелювання традиційних уявлень та звичаїв. Сприйняття дійсності змінюється за рахунок глобалізації, розвитку техніки та науки, політичних, економічних та релігійних змін, під впливом інших культур на всі сфери життя України. Оселя зазвичай вже не оздоблюється та не охороняється іконою або рушником, скоріш прикрашається ознаками інших

культур або сучасних тенденцій. Стосується це й одягу та всіх оточуючих матеріальних цінностей сучасного українця.

Якщо ХХ ст. мало свої рамки дозволеного, то ХХІ ознаменувалось масою різнонаправленої інформації, гендерними питаннями, жінки змінюють свою роль в родині та суспільстві. Сьогодні, перш ніж одружитись, більшість прагне самореалізації як в професійному, так і в інтелектуальному плані. Така тенденція в урбанізованому середовищі має більше вираження, ніж в сільській місцевості. Як і раніше, так і сьогодні українська сім'я укладається за взаємосимпатією чоловіка та жінки, але модель української сім'ї змінюється. Родинна обрядовість втрачає свої першочергові функції оберігати та застерігати, молоде подружжя майже не дотримується обрядів, усталених віковою традицією.

Дослідження побуту городян показало, що в сучасному суспільстві є звичай, як в місті, так і селі, за яким люди живуть в цивільному шлюбі. Вибір молоддю такої форми сімейних стосунків в ХХІ столітті є загальноприйнятою тенденцією для українців. Проте трапляються випадки, коли цивільний шлюб розглядається як суто негативний елемент в житті родини, особливо така точка зору притаманна старшому поколінню та в сільській місцевості. Трансформування ролі жінки та чоловіка в родині спричинене стереотипами сучасного суспільства, генерує нові сімейні цінності. Молодь все більше прагне до самореалізації та власної свободи. Так само, як і раніше, формування сімейних стосунків залишається одним із найважливіших життєвих кроків, але перед тим, як його зробити, молодь намагається остаточно вирішити для себе, чи це є правильний вибір собі пари. Вважається, що спільне проживання та вирішення побутових проблем допоможе краще усвідомити та сформувати саме ті стосунки, до яких прагнуть обоє.

Такий шлюб є шляхом уникнення зобов'язань, які традиційно пов'язуються з офіційним шлюбом, можливістю легковажного ставлення до власного життя. Для молоді цивільний шлюб являє можливість саморозвитку та дозволяє будувати взаємини з партнером, орієнтуючись при цьому на особисті потреби, а не на матримоніальні стереотипи, що існують у суспільстві. Це як форма психологічного захисту, яка надає можливість уникнути психологічного болю, що пов'язується з шлюбно-сімейними стосунками [9; 9].

Родинний побут та затишок розпочинається зі знайомства дівчини та хлопця. Ще до 2000-х років хлопці та дівчата могли знайомитись лише на днях народження чи весіллі в друзів, на танцях, на роботі, у ВНЗ, де обоє навчались, в церкві, в театрі, дехто міг знайомитись на відпочинку в горах чи на мітингу, трапляється, що молодих спеціально знайомили родичі. Сучасний інформаційний простір дає набагато більше можливостей для спілкування та знайомства молоді. Окрім випадків, які було згадано, сьогодні поширеними є знайомства через інтернет (соціальні мережі, сайти знайомств, форуми, онлайн ігри тощо). Знайомитись можуть з різних міст та країн.

Упродовж останніх двох десятиліть в Україні активно починає відроджуватись роль церкви в житті населення. Це проявляється в елементах ритуалів, до прикладу, в обряді весілля повертається звичай вінчання, все більше молодих подружніх пар прагнуть узаконити свої відносини перед Богом, така тенденція яскраво виражена у Львові, проте не в Одесі.

Найголовнішою функцією української родини в усі часи було та залишається сьогодні продовження свого роду і виховання дітей. У своєму поступі цикл народних вірувань, пов'язаних з родильною обрядовістю, трансформується; обряд може бути присутній лише частково, є випадки, коли ритуали повністю втрачаються. Однією із найбільш збережених традицій міст є родильна обрядовість, в сучасному місті функціонує низка обрядодій, які пов'язані з народженням дитини. Є вірування, яких дотримуються під час вагітності і в наш час.

Мислення аналогіями простежується в сучасному побуті одеситів та львів'ян. Для того, щоб вберегти дитину, жінка намагається дотримуватись ряду

заборон, народних пересторог, що передавались споконвіків і яких дотримуються в наші дні. Забороняється переступати через різні речі, робити певну роботу. З найпоширеніших з них є: не підстригати волосся, не плести шпичками, не відвідувати похорон, не переступати через мотузку чи електричний провід, не носити пояс, не дивитись на вогонь.

Під впливом часу світогляд сучасних українців видозмінюється та формується, вже не спираючись традиції і звичаї, проте суспільство постмодерну тяжіє до свого емпіричного досвіду, що яскраво простежується в поверненні до давніх обрядів. Вони поєднуються в сучасному житті з досвідом інших культур та релігій, трансформуються та набувають нового вираження, проходячи одночасно складний етап відродження. Міць народних вірувань втрачає свою силу, проте в побутовій сфері жителів міст присутні вікові традиції українців, що підтверджує наше дослідження.

REFERENCES

1. Momot, T. Ethnology the city in Ukraine: formation and history / T. Momot // Ethnic history of the peoples of Europe. - 2014. - Is. 42. - P. 19-24. Access: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eine_2014_42_5.pdf (Appeal date 31/10/2016).
2. Vermych, Y. Historical Urban Studies in Ukraine: Theory and methodology of the town of chronology // Institute of History of Ukraine, 2011. - 306 p.
3. Movchan, A.O. The daily life of workers SSR 1920s. // Institute of History of Ukraine, 2011. - 312 p.
4. Stoyanova, G.M. Problems methodology ethnographic study of urban culture: formulation of the question // Black Sea chronicle. - 2011. - Is. 3. - P. 119-122. Access: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/77843> (31/10/2016 appeal date).
5. Osyphuk, O. Features of studying Ukrainian of ethnic culture of the second half of the twentieth century // Ethnic history of the peoples of Europe. - 2008. - Is. 24. - P. 97-101.
6. Borisenko, M. Ethnology city's methodology and research methodology. Methodological problems of cultural anthropology and ethnocultural [electronic resource]: Institute of Cultural Studies of the NAS of Ukraine.: Cultural Studies Institute of the of the NAS of of Ukraine, 2011. - 479 p. Access: <http://elib.nplu.org/view.html?&Id=4432> (the date of the appeal 10.31.2016).
7. State Statistics Service of Ukraine. The population Ukraine on January 1, 2015. Access: http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/ukr/publ_new1/2015/zb_nas_14.pdf (31/10/2016 appeal date).
8. Bondar, G. Lviv. The daily life of the city through the eyes of immigrants from the villages (50-80 years of the twentieth century.) // Publishing center of Ivan Franko Lviv National University, 2010. - 340 p.
9. Klyapets, O.Y. Psychological factors of choice a young person of civil marriage: abstract. dissertation: 19.00.05 // Institute of Sociology and Political Science Pedagogical Sciences of Ukraine. - K., 2004. - 21 p.

Daily life of cities Ukraine at the turn of - early. XXI centuries

N. A. Chaban

Abstract. The article considers the status and functioning of family rituals in everyday life of Lviv and Odesa residents in the XX the beginning of XXI century. It analyzes migration processes that took place in the late XX century and influenced the culture of urban cities. The research shows the changes in family rituals of recent years, presents the features of marriage forms which are chosen by young people and the attitude of urban residents to civil marriage. The article is based on the field research materials of Odesa and Lviv that prove the transformation of rituals in cities simplification of their elements.

Keywords: *life, family ritual, city, Odessa, Lvov.*

Быт мегаполисов Украины на рубеже XX - нач. XXI веков

Н. А. Чабан

Анотация. В статье рассмотрены состояние и функционирование семейной обрядности в быту львовян и одесситов кон. XX - нач. XXI века. Проанализированы миграционные процессы, которые произошли в конце XX в. и повлияли на урбанистическую культуру городов. Прослежено изменения в семейной обрядности последних лет, выявлены особенности выбора молодыми людьми формы брака и отношения жителей городов к гражданскому браку. Статья основывается на материалах полевых исследований Одессы и Львова, которые доказывают, что обрядность крупных городов трансформируется, а ее элементы упрощаются.

Ключевые слова: *быт, семейные обряды, город, Одесса, Львов.*